

Webrecensie BMGN 125:1 (2010)

Bos, Jaap, *Evart van Dieren. Een kroniek van het falen* (Amsterdam: Amsterdam University Press, 2008, 296 blz., €37,50, ISBN 978 90 8964 004 8).

‘Waarom, vraagt de lezer misschien, deze geschiedenis toch opgeschreven?’ Deze vraag gaat vooraf aan de slotbeschouwing van Jaap Bos’ *Evart van Dieren. Een kroniek van het falen*, een cultuurhistorische, sociologische en psychologische studie over een marginaal figuur in de Nederlandse geschiedenis. De arts Evart van Dieren (1861-1940) was een querulant die zich in talloze polemische en ondoorgroondelijke geschriften verzette tegen de opkomst van de moderniteit. Zijn controverse met Christaan Eijkman over de oorzaak van beriberi is illustratief. Het was duidelijk dat de ziekte iets met de rijst te maken had. Volgens Van Dieren zat er een giftige stof in. Eijkman dacht aanvankelijk aan de aanwezigheid van een bacterie, maar kwam later tot het inzicht dat er juist iets afwezig was in de gepelde rijst. Dit inzicht zou leiden tot de ontdekking van vitaminen. Eijkman won hiervoor de Nobelprijs; Van Dieren werd terecht vergeten. En zo verliepen meer controversen. ‘Een aartsmislukking dus’, concludeert Bos in de openingsalinea van zijn boek. Daarmee is eigenlijk alles wat er over Van Dieren te zeggen valt gezegd. Het is daarom belangrijk dat de bovenstaande vraag niet aan het slot maar aan het begin van onze beschouwing aan de orde wordt gesteld. Vanuit het perspectief van de lezer en recensent laat die vraag zich herformuleren als: waarom deze geschiedenis *lezen*? Een eenduidig antwoord hierop is niet te geven; toch kan ik het boek warm aanbevelen.

De studie van het verleden gaat al lang niet meer uitsluitend over grote mannen en grote gebeurtenissen. Toch vraagt de lezer zich af wat de historische relevantie kan zijn van een persoon die hoegenaamd geen rol heeft gespeeld in de geschiedenis. Een antwoord zou kunnen zijn, zoals de achterflap van het boek vermeldt, dat Van Dieren zijn tijd een ‘spiegel’ heeft voorgehouden. Maar dat is teveel eer voor zijn oeuvre; Van Dieren is geen Oscar Wilde. Hoewel talloze contemporaine thema’s, van beriberi tot socialisme en van psychoanalyse tot relativiteitstheorie, een plaats in zijn werk vinden, is het verband tussen werk en werkelijkheid volledig zoek. Volgens Bos is zijn oeuvre een hermetische en vervreemdende schaduwwereld die alleen als autobiografie begrepen kan worden. Geen reflectie dus, maar louter projectie. Een ander mogelijk antwoord is dat Van Dieren een exponent of

representant van zijn tijd was. Maar hoewel hij door Bos in de context van de Nederlandse modernisering wordt geplaatst, representeert hij eerder een tijdloos sociaal type, namelijk dat van de buitenstaander, dan een historisch bepaalde cultuur of klasse.

De slotbeschouwing van *Een kroniek van het falen* vormt een aanzet tot wat een sociologie van de marginaliteit genoemd kan worden. Bos schetst hierin de positie van de buitenstaander als een sociologische niche waarin mensen als Van Dieren goed kunnen gedijen. Zij kiezen deze positie zelfs bewust en cultiveren een soort slachtofferrol. Op deze wijze weten ze vaak een zekere erkenning te verkrijgen. Bij afwezigheid van één enkel constructief idee kan de hardnekkige neezegger altijd op sympathie rekenen van andere malcontenten. Marginale figuren zoals Van Dieren parasiteren op het establishment en ontlenen er hun bestaansrecht aan. Volgens Bos wil en kan de querulant niet aan het roer komen omdat hij dan door de mand zou vallen. De studie van één geval is natuurlijk ontoereikend om deze conclusies hard te kunnen maken. De slotbeschouwing is vooral bedoeld als aanzet tot verder onderzoek. In dit verband wil ik nog het volgende opmerken. De querulant ontleent zijn identiteit aan het establishment, zegt Bos, maar geldt het omgekeerde niet evenzeer? Hij suggereert van wel: voor de gevestigde orde was Van Dieren de belichaming van de 'Ander'. Afgezien van deze opmerking laat Bos deze dimensie helaas onderbelicht. Toch is het goed mogelijk dat de gevestigde orde zich vindt in het collectief buitensluiten van een gemeenschappelijke vijand. Een nadere analyse van deze wisselwerking zou mogelijk een antwoord kunnen geven op de historische relevantie van buitenstaanders.

Een kroniek van het falen is ook een psychologische studie met een sterk literair karakter. Dit boek lezen is als door een museum lopen waar alleen maar portretten hangen, en wel van één en dezelfde persoon. Elke paragraaf van dit boek valt te zien als een opzichzelfstaand miniatuurportret van Van Dieren, als een poging om met literaire middelen toegang te krijgen tot de man achter het masker. Wat ging er om in zijn ziel? Een nadeel van deze benadering is dat de lezer onvermijdelijk de grote lijn uit het oog verliest. Daar staat tegenover dat Bos' psychologische analyses messcherp zijn en dat hij een fijn gevoel voor ironie heeft. Van Dieren, zoals geportretteerd door Bos, werkt op de lachspieren, maar niet zonder dat de lezer tegelijkertijd een onheimelijke huiver ervaart. Ademloos lees je verder terwijl Bos je, steeds vanuit een ander perspectief, een kijkje verschaft in Van Dierens existentiële leegte. Is dit wel een mens? Waarom een boek lezen over een mislukkeling? Op

deze vraag heeft Vladimir Nabokov, zelf een meester in het beschrijven van mislukkelingen, een laconiek antwoord gegeven: 'hoewel een grafzerk ruimschoots groot genoeg is om, ingebonden in mos, de verkorte versie van een mensenleven te bevatten, zijn details altijd welkom'.

Daan Wegener, Universiteit Utrecht